

Kemalist Devrim ve 3 Mart Devrimleri

Mart 2023

Yıldırım Koç

İnsanlık tarihinde demokratik devrimlerin ortak temel hedefleri, insanları kulluktan kurtarıp özgür yurttaşlar haline getirmek, milli devletler kurmak ve çağdaş milletler oluşturmaktır. Kemalist Devrim'in bu temel amaçları, nihai olarak sömürsüz bir dünya doğrultusunda gerçekleştirme çabasında, 3 Mart 1924 tarihinde kabul edilen 3 devrim yasasının önemli yeri vardır. Bu üç devrim yasası, bu genel hedef ve çerçeve içinde değerlendirilmelidir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi, 3 Mart 1924 günü üç önemli kanunu kabul etti. 431 sayılı Kanunla (Hilafetin İlgasına ve Hanedanı Osmanî'nin Türkiye Cumhuriyeti Memaliki Haricine Çıkarılmasına Dair Kanun) halifelik kaldırıldı ve Osmanlı Hanedanı mensupları ülke dışına çıkarıldı. 430 sayılı Kanunla (Tevhidi Tedrisat Kanunu) eğitim ve öğretimin birleştirilmesi sağlandı; din adamlarının ve yabancı devletlerin doğrudan ve dolaylı denetimindeki eğitime son verildi. 429 sayılı Kanunla, Şeriye ve Evkaf Bakanlığı kaldırıldı, Diyanet İşleri Başkanlığı ve Vakıflar Genel Müdürlüğü kuruldu.

Yürürlükte bulunan 1982 Anayasası'nın 174. maddesi günümüzde de "İnkılap kanunlarının korunması" başlığı altında Kemalist Devrim'in temel hedefleri açısından önemli olan bazı kanunları özel koruma altına almıştır. 430 sayılı kanun özel koruma altına alınan kanunlar arasındadır. Anayasanın ilgili maddesi şöyledir:

"Madde 174 –Anayasanın hiçbir hükmü, Türk toplumunu çağdaş uygarlık seviyesinin üstüne çıkarma ve Türkiye Cumhuriyetinin laiklik niteliğini koruma amacını güden, aşağıda gösterilen inkılap kanunlarının, Anayasanın halkoyu ile kabul edildiği tarihte yürürlükte bulunan hükümlerinin, Anayasaya aykırı olduğu şeklinde anlaşılabilir ve yorumlanamaz:

1. 3 Mart 1340 tarihli ve 430 sayılı Tevhidi Tedrisat Kanunu;
2. 25 Teşrinisani 1341 tarihli ve 671 sayılı Şapka İktisası Hakkında Kanun;
3. 30 Teşrinisani 1341 tarihli ve 677 sayılı Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin Seddine ve Türbedarlıklar ile Bir Takım Unvanların Men ve İlgasına Dair Kanun;
4. 17 Şubat 1926 tarihli ve 743 sayılı Türk Kanunu Medenisiyle kabul edilen, evlenme akdinin evlendirme memuru önünde yapılacağına dair medeni nikah esasları ile aynı kanunun 110 uncu maddesi hükmü;
5. 20 Mayıs 1928 tarihli ve 1288 sayılı Beynelmillel Erkamın Kabulü Hakkında Kanun;
6. 1 Teşrinisani 1928 tarihli ve 1353 sayılı Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki hakkında Kanun;
7. 26 Teşrinisani 1934 tarihli ve 2590 sayılı Efendi, Bey, Paşa gibi Lakap ve Unvanların Kaldırıldığına dair Kanun;
8. 3 Kanunuevvel 1934 tarihli ve 2596 sayılı Bazı Kisvelerin Giyilemeyeceğine Dair Kanun."

HALİFELİĞİN KALDIRILMASI

İnsanların din adamlarının, şeyhlerin ve genellikle dini etkiyle bütünleşmiş ağaların kulluğundan kurtarılmasında halifeliğin ve medreselerin kaldırılması son derece önemliydi. 3 Mart kanunlarının öncelikli amacı budur.

Sadri Etem 1933 yılında yayımlanan kitabında bu dönemde ağalığı, şeyhliği ve insanların kullaştırılmasını şöyle anlatıyordu:

“Fırat’ın doğu sahilinden itibaren doğu sınırlarına kadar uzanan sahada feodalitenin (1) hukuki, (2) iktisadi, (3) dini şekillerini görmek daima mümkündür, bunlar sebepsiz değildir. (...) Derebeyi servete sahip olduğu gibi, araziye de sahiptir. Arazisi üstündeki insanların hayat hakkı da feodale aittir. Doğru vilayetlerine gidenler pekâlâ bilirler; ‘Efendi köyleri,’ ‘Allah köyleri’ diye tabirler işitmişlerdir. Bunlar feodal hayatının en belirgin örneğidir, Efendi köyü, feodalın mülkü olan sahadır. Efendi köyünde insan, tarlanın ağacı, samanı, çöpü, hayvanı, sabanı gibi bir şeydir. Tarlayı sattığı zaman nasıl onun ağaçlarını da beraber devrederse, bey de köy halkını da aynı suretle alır, satar; tarlasındaki bir ağacı, bir otu nasıl istediği zaman söküp atabilirse, bu onun nasıl açık bir hakkı ise, köyündeki bir adamı da istediği zaman kovar, isterse öldürür. (...)

“Doğu vilayetlerinde, şeyh veya beyin dinî nüfuzu iktisadi nüfuzuyla beraber yürürdü. Doğu vilayetlerinin nüfuzlu şeyhlerinden olan Şeyh Sait, Şeyh Şemseddin ve diğer reisler, ya arazi sahibi yahut da çoban servetine sahiptiler. Zaviyelerin, iktisadi hareketlerini tamamlayan birer teşkilat olduğu muhakkaktır. Hatta o kadar ki, feodal iktisat, dini doğu vilayetlerinde bir tür feodal şekle sokmuştur. Büyük şeyhler ilahlıkla ilişkilidir. Mesela Şeyh Şemseddin yüzü örtülü bir ilah idi. Yine dikkat edilecek olursa, Dicle ile Fırat ve Ağrı arasında serpilmiş olan nice tarikat, mezhep vardı ki, hepsi birer feodal dinin yozlaşmış unsurlarını taşır. (...) Mesela ilah bir defa insan şekindedir. Aşiret ilahları gibi. İlahlar arasında dereceler, sıralar vardır. Müslüman sayılan birçok kabile bu suretle garip inançlara saplanıp kalmıştır. Bunun için, Şark İstiklal Mahkemesi’ne gelen bir köylü isyan dolayısıyla kendisine sorulan soruya şöyle cevap verdi: ‘Bey, atına bindikten sonra neden yerde kalayım. O, silahı attıktan sonra ben durur muyum, bana niçin soruyorsunuz, bey emretti ben yaptım, yoluna canım kurban.’ (Sadri Etem, Türk İnkılabının Karakterleri, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., Devlet Matbaası, 1933 (2. Basım, Kaynak Yay., 2007), s.79-80)

Cumhuriyet’in Osmanlı’dan devraldığı halk kitlesinin büyük çoğunluğu, din adamlarının etkisi altındaydı. Toplumsal ilişkiler, büyük ölçüde dini esaslara, kişilerin önde gelen kimliği, inanca göre belirleniyordu. Bu durum, çağdaş bir ulusun oluşmasının ve demokrasinin yerleşmesinin önündeki en önemli engeldi. Farklı inançların toplumsal ilişkilerini belirleyen kurallar birbirinden farklıydı. Farklı inançlardan oluşan toplumda, ümmet kimliği, ulusal kimliğin rakibiydi, alternatifiydi.

Türkiye demokratik devriminin en önemli alanlarından biri, toplumsal ve siyasal yaşamda halifenin, şeyh ve seyyitlerin ve diğer din adamlarının etkisinin silinmesi veya en azından azaltılmasıydı. “Hayatta en hakiki mürşit ilimdir” sözü bu değişimin ifadelerinden biridir. Mustafa Kemal Paşa 22 Eylül 1924 günü Samsun’da öğretmenlere şunları söylüyordu: “Efendiler, dünyada her şey için, maddiyat için, maneviyat için, hayat için, muvaffakiyetler için en hakiki mürşit ilimdir, fendir. İlim ve fennin haricinde yol gösterici aramak gaflettir, cehalettir, sapkınlıktır.” (ATABE, Cilt 17, 2005, s.44)

Taner Timur’un bu konudaki değerlendirmesi şöyledir:

“Osmanlı Devletinin hakim ideolojisini teşkil eden islam, Osmanlı toplumunda iki düzeyde gelişmiştir. Bunlardan birincisi, resmi planda Devlet dini olan, Yavuz Sultan Selim’den itibaren Sünni-Hanefî mezhebi şeklinde; ikincisi de halk planında sufiliğin çeşitli biçimlerini ifade eden tarikatlar şeklinde gelişmesidir. (...) Türk Devrimi de islam sorunu ile iki planda karşı karşıya gelmiştir: Halife Sultan’ın temsil ettiği resmi islam ve çeşitli tarikatların temsil ettiği popüler islam. Bilindiği gibi, Atatürk, devrimciliğin gerektirdiği radikal bir tutumla her ikisine karşı da kesin bir çözüm yolu aramıştır. Bir taraftan Hilafet ilga edilmiş ve din, Diyanet İşleri Reisliğinin kurulması ile Devlete bağlanarak bir kamu görevi halinde örgütlenmiştir; diğer taraftan da tekkeler ve zaviyeler yasak edilerek popüler islamın temeli sarsılmak istenmiştir.” (Timur, T., *Türk Devrimi ve Sonrası*, 4. Baskı, İmge Yay., Ankara, 1997, s.115)

Yeni Türkiye Cumhuriyeti devletinin çağdaş bir ülke olabilmesi, demokratik devrimde yeni bir aşamayı/boyutu, insanların halifenin ve din adamlarının kulu olmaktan kurtarılmasını gerektiriyordu. 1924 yılından itibaren bu adımlar atıldı.

Halifeliğin kaldırılması birçok insanın hayal bile edemediği radikal bir karar ve uygulamaydı.

Diyanet İşleri Başkanlığı’nın kurulması da halkın, din adamları ve tarikatların etkisinden kurtarılmasına yönelik önemli bir girişimdi.

Tekke ve zaviyeler kapatılarak tarikatlara büyük darbe indirildi. Tarikatlara indirilen ikinci darbe, tarikatların hakimiyeti altındaki gayrimenkule devrimci bir biçimde, herhangi bir tazminat ödenmeden el konmasıydı. Böylece bu örgütlenmelerin iktisadi gücü parçalandı.

Prof.Dr.Alpaslan Işıklı şöyle yazmaktadır: “Kemalist devrim, padişahın kulu olmaya koşullandırılmış bir ümmetten, eşit ve özgür yurttaşlardan oluşan bir ulus doğması yönünde çok büyük bir azim ve kararlılık göstermiştir.” (Işıklı, A., *Sosyalizm, Kemalizm ve Din*, Tüze Yay., Ankara, 1997, s.34)

Padişah Vahdettin’in, 16 Mart 1920 günü İstanbul işgal edildiğinde kendisini ziyaret edip Anadolu’daki mücadeleden söz eden heyete verdiği yanıt, padişahın halka bakışını güzel bir biçimde anlatmaktadır. Vahdettin, “Bir millet var, koyun sürüsü; bir çoban lazım; o da benim,” diyordu. (Kocatürk, U., *Atatürk ve Türk Devrimi Kronolojisi, 1918-1938*, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1973, s.107) Halkın büyük çoğunluğu da halifeyi çoban, kendilerini koyun olarak görüyordu.

Ulusal Kurtuluş Savaşı kazanıldıktan sonra, saltanatın kaldırılması gündeme geldi. İlk adım, Osmanlı sülalesinin saltanatına son vermektir. Ancak bu girişime Mustafa Kemal Paşa’nın en yakınındaki bazı kişiler engel oluşturdu. Bu dönemde sıradan vatandaşın ötesinde Ulusal Kurtuluş Savaşı’nın önder kadrosu içindeki bazı kişilerin bile yaklaşımı, demokratik devrimin bu aşamasının aşılmasının zorluğunu göstermektedir.

Mustafa Kemal Paşa, bu gelişmeleri Nutuk’ta şöyle anlatıyordu:

“Rauf Bey’den saltanat ve hilâfet konusundaki kanaat ve düşüncesinin ne olduğunu sordum. Verdiği cevapta şu açıklamalarda bulundu: Ben, dedi, saltanat ve hilâfet makamına vicdanımla ve duygularıyla bağlıyım. Çünkü benim babam, Padişahın ekmeği ve nimetiyle yetişmiş, Osmanlı Devleti’nin ileri gelen adamları sırasına geçmiştir. Benim de kanımda o nimetin zerrelere vardır. Ben nankör değilim ve olmam. Padişah’a bağlılık borcumdur. Halifeye bağlılığım ise terbiyem gereğidir. Bunlardan başka, genel bir görüşüm de vardır.

Bizde milleti ve kamuoyunu elde tutmak güçtür. Bunu ancak, herkesin erişemeyeceği kadar yüksek görülmeye alışılmış bir makam sağlayabilir. O da saltanat ve hilâfet makamıdır. Bu makamı ortadan kaldırıp onun yerine başka nitelikte bir makam getirmeye çalışmak felâkete ve büyük acılara yol açar. Bu da asla doğru olamaz.

“Rauf Bey’den sonra, karşımda oturan Refet Paşa’nın görüşünü sordum. Refet Paşa’dan aldığım cevap şuydu: ‘Rauf Bey’in düşünce ve görüşlerinin hepsine katılırım. Gerçekten de bizde padişahlıktan ve halifelikten başka bir idare şekli söz konusu olamaz.’ “
(Atatürk, *Nutuk*, 2005, s.463-4. Atatürk, *Nutuk* (1919-1927), Bugünkü Dille Yayına Hazırlayan: Prof.Dr.Zeynep Korkmaz, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2005)

Saltanatın kaldırılmasına ilişkin kanun tasarısı Meclis’te görüşülürken de önemli sorunlar çıktı. 1 Kasım 1922 günü bu konu komisyonlara havale edildi. Mustafa Kemal Paşa, bundan sonraki gelişmeyi *Nutuk*’ta şöyle anlatmaktadır:

“Şer’iye Komisyonu’nda bulunan hoca efendiler, hilâfetin saltanattan ayrılamayacağını, bilinen safsatalara dayanarak iddia ettiler. (...) Karma komisyon başkanından söz istedim. Önümüzdeki sıranın üstüne çıktım. Yüksek sesle şu konuşmayı yaptım: ‘Efendim, dedim, hâkimiyet ve saltanat hiç kimse tarafından, hiç kimseye ilim gereğidir diye, görüşme tartışmayla verilmez. Hâkimiyet, saltanat, kuvvetle, kudretle ve zorla alınır. Osmanoğulları, zorla Türk milletinin hâkimiyet ve saltanatına el koymuşlardır. Bu zorbalıklarını altı yüzyıldan beri sürdürmüşlerdir. Şimdi de Türk milleti bu saldırganlara isyan ederek ve artık dur diyerek, hakimiyet ve saltanatını fiilen kendi eline almış bulunuyor. Bu bir oldubittidir. Söz konusu olan, millete saltanatını, hâkimiyetini bırakacak mıyız, bırakmayacak mıyız meselesi değildir. Mesele, zaten oldubitti haline gelmiş olan bir gerçeği kanunla ifadeden ibarettir. Bu mutlaka olacaktır. Burada toplananlar, Meclis ve herkes meseleyi tabii olarak karşılırsa, sanırım ki uygun olur. Aksi takdirde, yine gerçek, usulüne uygun olarak ifade edilecektir. Fakat, belki de bazı kafalar kesilecektir. (...)’

“Hoca Mustafa Efendi, ‘Affedersiniz efendim, dedi, biz konuyu başka bakımdan ele alıyorduk; açıklamalarınızla aydınlandık’ dedi. Konu karma komisyonca çözüme bağlanmıştı.” (Atatürk, *Nutuk*, 2005, s. 467-8)

1 Kasım 1922 tarihinde saltanat kaldırıldı. Mustafa Kemal Paşa, aynı gün Meclis’te yaptığı uzun konuşmanın sonunda şunları söylüyordu: “Millet, mukadderatını doğrudan doğruya eline aldı ve milli saltanat ve hâkimiyetini bir şahısta değil, bütün efradı tarafından seçilmiş vekillerden meydana gelen yüce bir Meclis’te temsil etti. İşte o Meclis, yüce Meclis’inizdir; Türkiye Büyük Millet Meclisi’dir. Milletinin saltanat ve hâkimiyet makamı yalnız ve ancak Türkiye Büyük Millet Meclisi’dir. Ve bu hâkimiyet makamının hükümetine, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti derler. Bundan başka bir saltanat makamı, bundan başka bir hükümet heyeti yoktur ve olamaz.” (ATABE, Cilt 14, 2004, s.86)

Meclis’in aynı kararında, halifeliğin Osmanlı sülalesine ait olduğu, ancak bu hanedanın bilim ve ahlak açılarından en yetişkin olanını seçme yetkisinin Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde olduğu da belirtildi.

29 Ekim 1923 günü cumhuriyetin ilan edilmesi, bu sürecin doğal bir sonucuydu.

Cumhuriyet’in ilanı, demokratik devrimin önemli bir aşamasıydı. Mustafa Kemal Paşa’nın Kurtuluş Savaşı’nı birlikte yürüttüğü arkadaşlarının önemli bir bölümü cumhuriyetin ilanı zamansız buluyordu. Dönemin ünlü aydınlarından Hüseyin Cahit Yalçın, Velit Ebüzziya ve

Ahmet Emin Yalman yazdıkları yazılarda bunu dile getirdiler. A.E.Yalman, Mustafa Kemal'e 1923 yılı başlarında şöyle demişti: "İnşallah zaferi kazanırsınız da Washington gibi çiftliğinize çekilir oturursunuz." Yalman şöyle diyordu: "Hilafet bizden giderse, beş-on milyonluk Türkiye devletinin İslam dünyası için hiç ehemmiyeti kalmayacağını, Avrupa siyaseti karşısında da küçük ve kıymetsiz bir hükümet mevkiine düşebileceğimizi anlayabilmek için büyük dirayete lüzum yoktur." "Cumhuriyet dönemine geçerken asıl önemli olan Rauf Orbay, Kazım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy ve Refet Bele gibi Mustafa Kemal'in yakın mücadele arkadaşlarından gelen eleştiriler ve küçümsenemeyecek sayıdaki bir milletvekili kesiminin tutumu idi." (Turan, Ş., *Türk Devrim Tarihi, Yeni Türkiye'nin Oluşumu (1923-1938)*, 3. Kitap, Birinci Bölüm, Bilgi Yay., Ankara, 1995, s.30. Cumhuriyetin kabul edildiği birleşime, 334 milletvekilinden yalnızca 158'i katıldı. Rauf Orbay'ın eleştirileri için bkz. s.31; Kazım Karabekir'in eleştirileri için bkz. s.31, s.33, s.34; Refet Bele'nin eleştirileri için bkz. s.34; ayrıca Halide Edip Adivar'ın çiftliğe çekilme önerisi için bkz. s.32)

Bu süreç, 3 Mart 1924 gün ve 431 sayılı Hilafetin İlgasına ve Hanedanı Osmaninin Türkiye Cumhuriyeti Memaliki Haricine Çıkarılması Hakkında Kanun'la tamamlandı. Bu kanunla, halifenin görevine son verildi; halifelik makamı kaldırıldı. Osmanlı sülalesinden gelen tüm erkekler ve kadınlar ve damatlar, Türkiye Cumhuriyeti içinde oturma hakkından sonsuza dek yasaklı kılındı. Osmanlı İmparatorluğu'nda padişahlık etmiş kimselerin Türkiye Cumhuriyeti içindeki tapulu taşınmaz malları, padişahlık sarayları, köşkleri, buralarda bulunan her türlü eşyaya devlet, herhangi bir tazminat ödemedi el koydu. Halifeliğin kaldırılması ve ardından din adamlarının toplumsal etkisini sınırlamak için atılan adımlar, insanların kulluktan kurtarılıp özgür yurttaşlar haline getirilmesinde önemli bir dönüm noktasıydı.

EĞİTİMDE BİRLİK

Devlet kurup ulus oluşturmaya çalışılan yerlerde yaygın biçimde kullanılan iki araç, askerlik ve ilköğretimdir. Türkiye'de de bu iki araç etkili bir biçimde kullanılmaya çalışıldı.

Osmanlı'nın medreseleri uluslaşma sürecine katkıda bulunmuyordu. Tam tersine, verilen eğitim, yabancı güçlere boyun eğmeyi getiriyordu. Sadri Etem, 1933 yılında yayımlanan kitabında bu konuda şu değerlendirmeleri yapıyordu: "Medreseler bir şey, tek bir şey yapıyorlardı: Ümmet siyasetine bağlanmış, ümmet siyasetine hizmet eden insanlar yetiştiriyordu. Medreseler bir ilim ocağı değildi, bir ümmet siyaseti kuruluşun adeta siyasi karargâhı halinde idiler." "Ümmet siyaseti Türkiye'de iflasına mukabil, memleketi yabancı sermayesine kayıtsız şartsız terk etmeyi hiçbir zaman şiarına aykırı saymamıştır. Bilhassa Sevr Antlaşması'yla ümmet siyaseti Türkiye'de son kozunu oynamıştır. Sevr Antlaşması'yla, dünya emperyalizmi Türkiye'de bir ümmet siyaseti simgesini muhafaza edecektir." (Sadri Etem, 1933; 118-119, 132)

Arap harflerinin öğrenilmesi zordu. Cumhuriyet'in devraldığı nüfus içinde okuma yazma bilenlerin sayısı ve oranı çok düşüktü. Okuma yazma bilmek önemli bir güç ve itibar kaynağıydı. Din adamları, medrese eğitimi sırasında okumayı ve yazmayı öğreniyorlar ve bu bilgilerinden toplumsal ilişkilerinde yararlanıyorlardı. Arap harflerinin Türkçe'ye uymaması, yazı dilinde Arapça sözcüklerin yaygınlaşmasına da yol açıyordu.

Ayrıca, medreselerdeki öğrenciler Kurtuluş Savaşı döneminde askerlikten kaçıyorlardı.

Mustafa Kemal Paşa, din adamlarına ve medreselere ilişkin görüşlerini 16-17 Ocak 1923 günü İstanbul'dan gelen gazetecilerle İzmit'te yaptığı görüşmede şöyle anlatıyordu:

“Ben hocaları sevmem. (...) Beyler! Siz bu memlekete bağlısınız. Bu memlekette hocaların ne kadar kıymetsiz olduğunu ve bu milletin hocalardan ne kadar nefret ettiğini biliyorsunuz. Ben size ufak bir misal söyleyeyim; çok hoca nerede vardır. Konya’da değil mi? Ben Konya’ya yaptığım seyahatlerin birinde mektepleri dolaşıyordum. Bana dediler ki, aman efendim bir de medreselere gel gör. Yanımda Rus, Azerbaycan sefirleri vardı. Bir medresenin kapısına geldik, fakat kapı olduğunun farkında olmadım. Çünkü bir demir parmaklık vardı, hani kapı dedim. Burası dediler. Medreseye köpek girmesin diye parmaklık yaptırdık dediler. Evvela bu medresenin kapısını da açınız da ondan sonra girelim diyemedim. Ve bu suretle çok büyük hata yaptım, demirin üzerinden atladık, içeriye girdik, baktım bir tabur kadar başı sarıklı adam, bir sıraya dizilmişler ve Müftü Efendi başta olmak üzere tekmi Konya’nın ulemasını toplamış, gayet mültefit (iltifat eden, Kaynak Yay.) bulunmak istedik. Müftü Efendi, tuttu, diskur (konuşma, nutuk atma, Kaynak Yay.) yapmak istedi.

“Dedi ki, efendim bizim talebeyi askere alıyolar ve askerde bulunan talebenin iadesine müsaade etmiyorlar. Birkaç defa hükümete yazdık, cevap vermediler. Emir buyurunuz dedi! Ben de yabancıların yanında bunları rencide etmemek için peki dedim, icabına bakarım. Yok, dedi. Emir veriniz! Ahzı asker (askerlik şubesi, Kaynak Yay.) reisi paşa vardır, buradadır. Vali vardır, buradadır dedi. Nazarı dikkate alınız dedim! Efendim dedi, şimdi emir veriniz. O zaman vaziyeti inceledim. Müftü Efendi hocaların herkes üzerinde tesirli olduğunu ispat için bana hükmediyordu. Gayet yüksek sesle hocalara dedim ki, bir sürü asker firarisi toplanmışsınız! Bütün medreselerde sizin gibi insanların yekûnunu toplasak Karahisar’ı geri almak mı, yoksa burada oturmak mı? Bu mühim bir hadise oldu, çünkü Konya’nın en muhterem uleması tahkir olunmuştu. Hakikaten tahkir olundu. Evime gittiğim zaman hakiki Konya ahali geldi ve dediler: ‘Efendim, çok teşekkür ederiz. Biz hocalara karşı çok itibar ediyorduk. Sebebi buraya gelen her büyük adam onların elini öpmüştür. Biz de zannediyorduk ki, onların elini öpmek bir şeref; yoksa biz bunların ne kadar adi adamlar olduklarını şimdi anladık ve her yerde söyleriz.’ Dolayısıyla hocaların kıymetleri yoktur. (...) Fakat ehemmiyet verirseniz ve bilhassa ondan korktuğunuzu hissettirirseniz hakikaten korkuturlar.” (“İstanbul’da Gazetecilerle İzmit Kasrı’nda Mülakat, 16-17 Ocak 1923,” ATABE, Cilt 14, 2004, s. 292-293)

Bazı medreseler, Kurtuluş Savaşı karşıtı bir çizgi de izliyordu. 19 Şubat 1919 tarihinde İstanbul’da İskilipli Mehmed Atıf Efendi’nin başkanlığında kurulan Teâli-i İslâm Cemiyeti İstanbul medreselerindeki müderrisleri örgütlüyordu. Said-i Kürdî de bu örgütün yöneticileri arasındaydı. Teâli-i İslâm Cemiyeti Anadolu’daki Ulusal Kurtuluş Savaşı’na karşı bir tavır aldı. Özellikle Konya ve yöresindeki ayaklanmalarda etkili oldu. (Aybars, E., *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-I*, 8. Basım, ErcanYay., İzmir, 2003, s.92)

3 Mart 1924 gün ve 430 sayılı Tevhid-i Tedrisat Kanunu (Öğrenim Birliği Yasası) ile tüm okulların Milli Eğitim Bakanlığı’na bağlanması sağlandı. Böylece Şer’iye ve Evkaf Vekâleti veya özel kişi veya kurumlarca yönetilen tüm medrese ve okullar, dini temelli eğitim sisteminin dışına çıkarıldı. Eğitimde bu bütünleşmenin uluslaşma sürecine de büyük katkısı oldu.

YABANCI OKULLAR

Eğitim ve özellikle ilk öğretim, millet oluşumunda en etkili araçlardan biridir. Halbuki Osmanlı Devleti döneminde ülkedeki eğitim kurumlarının bir bölümü insanları kullaştırmada kullanılan medreselerken, bir bölümü de emperyalist devletlerin politikalarına uygun insan yetiştirmeyi amaçlayan yabancı okullardı.

İsmet İnönü bu konuda şunları söylüyordu: “Hür vatandaşlardan birleşik bir ulus olmanın çarelerinin başında ilköğretim çaresi gelir. (...) İlköğretim sorunu, insan olmak, ulus olmak sorunudur.” (Turan, Ş., *Türk Devrim Tarihi, Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye (10 Kasım 1938/14 Mayıs 1950)*, 4. Kitap, Birinci Bölüm, Bilgi Yay., Ankara, 1999, s. 41)

3 Mart 1924 gün ve 430 sayılı Tevhid-i Tedrisat Kanunu (Öğrenim Birliği Yasası) ile eğitimin farklı amaçlara hizmet edecek biçimde kullanılması engellendi. Yabancı okulların büyük bölümü kapatıldı. İlköğretimde resmi Türk okullarına devam zorunluluğu getirildi.

Osmanlı Devleti’nde yabancı okullar (ve okulların yanındaki klinik ve hastaneler) aracılığıyla en faal durumda olan ABD idi. ABD’nin dış politikasının aracı, misyonerlik kuruluşlarıydı.

ABD’nin Osmanlı Devleti’ndeki misyonerlik çalışmaları 1820’lerin sonlarında başladı ve 1840’larda yoğunlaştı. 1836 yılında Osmanlı Devleti’ne 41 misyoner gönderildi. Osmanlı Devleti’ndeki misyonerlerin sayısı 1875 yılında 137, 1890 yılında 177 ve 1913 yılında da 209’a yükseldi. ABD misyonerlerinin 1860 yılında 49 kilisesi ve 114 okulu, 1880 yılında 97 kilisesi ve 331 okulu ve 1913 yılında da 163 kilisesi ve 450 okulu vardı. Amerikan misyoner okullarındaki öğrenci sayısı da 1880 yılında 13.095 ve 1913 yılında 25.992 idi. (Çağrı Erhan, “Ottoman Official Attitudes Towards American Missonaries,” *The Turkish Yearbook*, Vol.XXX, 2000, s.194)

Ülkede ayrıca Rus, İngiliz, Fransız, İtalyan okulları da vardı.

Önce zorunlu ilköğretim aşamasında yabancı okullar kaldırıldı. Daha sonra, bu okulların eğitim programları ve diğer çalışmaları kontrol altına alındı.

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI’NIN KURULMASI

3 Mart 1924 gün ve 429 sayılı Şer’iye ve Evkaf ve Erkânı Harbiye-i Umumiye Vekâletinin İlgasına Dair Kanun’la toplumsal ilişkilerde dini hükümler ve düzenlemeler yerine, Meclis’in kabul ettiği yasaların esas alınacağı kabul edildi. Ayrıca, dini konularda görüş bildirme yetkisi de Diyanet İşleri Başkanlığı’na devredildi. Yasanın 1. maddesinin günümüz dilindeki biçimi şöyleydi: “Türkiye Cumhuriyeti’nde, kişisel ilişkilere ilişkin düzenlemelerin yasama ve yürütmesi Türkiye Büyük Millet Meclisi ile onun oluşturduğu hükümete ait olup, İslam dininin bunun dışında kalan inanç ve ibadetlere dair hüküm ve sorunlarının yürütülmesi ve yönlendirilmesi din kurumlarının yönetimi için Cumhuriyetin başkentinde bir Diyanet İşleri Başkanlığı kurulmuştur.” 5. maddede ise, ülkedeki tüm camiler ve mescitler ile tekke ve zaviyelerin yönetimine, imam, hatip, vaiz, müezzin ve kayyumların ve diğer hizmetlilerin atama ve işten çıkarılmalarında Diyanet İşleri Başkanlığı yetkili kılındı.

Cumhuriyet yönetiminin böyle bir düzenlemeye başvurmasının en önemli nedeni, insanların din adamlarının kulluğundan ve etkisinden kurtarmaktı. Halifenin ve din adamlarının önemli bir bölümünün Kurtuluş Savaşı sırasında düşmanla işbirliği yapmış olması, bu konuda radikal kararların alınabilmesini mümkün kıldı ve yapılan düzenlemeleri halkın gözünde meşrulaştırdı.

Edirne milletvekili Şeref Aykut ise 1936 yılında yayımlanan *Kamâlizm* kitabında bazı din adamlarını şu şekilde suçluyordu:

“En son, kurtuluş savaşında büyük Türk ulusu, Atatürk’ün yanında toplanarak, yurdunu, bayrağını, ırzını, şerefini, istiklâlini kurtarmak ve hayatını müdafaa etmek için uğraşırken de

yine karşısına bin bir fesatla, bozutla dikilen hep bu din adına softalar, dervişler, dedeler, babalar olmadı mı?

“Yurddaş kanını, Türk kanını, Türke döktürmek için helâl ve heder sayan, fetva veren teker sarıklı şeyhülislâmın zalim ve mel’un fetvalarını unutmamak sanırım.

“Vatana saldıran düşmanlarla birleşerek yurdu müdafaa için silâha sarılmış Türk çocuklarını boğmak isteyenlerin başında hep bunlar yok muydu.

“Her yeniliğe düşman kesilen ve her ileri hamlenin önüne dikilen şu din ulusu geçinenlerin vicdan işi olan din ile hiçbir ilgileri yoktur.

“Onların bütün işleri siyasaldır. Devlet işlerine burunlarını sokarak halkı istedikleri gibi şahsi menfaatlerinin kölesi kılmaktır ki işte rejim bunu yıkmıştır. Vicdan işi olan din ile rejimin hiçbir alâkası yoktur. Yurddaş dilediğine inanır, dilediğine inanmaz. Bu Partiyi alâkadar etmez. Kafasına geçirdiği bir külâhta kutsal bir kuvvet bularak halktan kendisini üstün tutmak isteyenlere de rejim yol vermez” (Aykut, Ş., Kamâlizm (C.H.Partisi Programının İzahı), Muallim Ahmet Halit Kitap Evi, İstanbul, 1936. s.39-40)

3 Mart 1924 günü kabul edilen 3 devrim kanunu ve bu kanunlar doğrultusunda atılan adımlar, Kemalist Devrim’in temel hedefleri doğrultusunda önemli katkılarda bulundu.